

7. Ответ Совета Императорского Харьковского университета на вопросы, предложенные Министерством народного просвещения об изменении устава 1884 года. – Х., 1901.

8. Пирогов Н.И. Университетский вопрос / Н.И. Пирогов // Избранные педагогические сочинения. – М., 1985.

9. Посохов С.І. Образи університетської автономії в російській публіцистиці другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / С.І. Посохов // Харківський історіографічний збірник. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. – Вип. 7. – С. 77–83.

10. Ротмистров А.Н. Сравнительный анализ факторов студенческого протестного движения в России на рубеже ХІХ–ХХ веков и в начале ХХІ века / А.Н. Ротмистров // Высшее образование сегодня. – 2009. – № 1. – С. 36–41.

11. Чигирик І.І. Матрикул як джерело вивчення правового статусу студентства університету Св. Володимира / І.І. Чигирик // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2010. – № 3. – С. 116–124.

12. Дем'яненко Н. Автономія університету: ретроспектива, модернізація / Н. Дем'яненко // Вища школа. – 2005. – № 2. – С. 42–49.

ПРИХОДЧЕНКО К.І.

ДУХОВНО-МЕНТАЛЬНИЙ АСПЕКТ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

У процесі формування українського етносу світоглядні функції в суспільстві виконувала, насамперед, релігія. Монастирі, церкви були освітніми центрами в Україні. Християнство в українських землях почало розповсюджуватися ще задовго до його перетворення на державну релігію. Християнізація наших предків започаткувала їх бурхливий духовний розвиток.

Мета статті – розглянути наукові джерела з означуваною тематикою; виокремити суттєві переваги навчання в монастирських, братських школах порівняно з елементарними навчальними школами; подати характеристику навчальних закладів, що надавали можливість здобути вищу освіту; розглянути релігійні вірування на українських землях.

Роль церкви в Україні як освітнього центру вивчали Д. Дорошенко, І. Крип'якевич, А. Лотоцький, І. Огієнко, В. Шевчук та ін. [1–6]. Вони досліджували найархаїчніший тип історичного оповідання, так зване житіє – художньо написану документальну біографію Святого, того чи іншого історичного діяча, якого також причисляли до лику святих. Саме твори такого жанру були найпоширенішими в навчальних книгах, за якими оволодівали грамотою в монастирських школах, братських школах та елементарних школах. В.В. Зеньковський, Є.В. Шестун, Т.Д. Тхоржевська торкаються проблеми виховання у світлі християнської антропології, православних традицій духовно-морального становлення людини, православної

моралі [7–12]. О. Вишневський, І. Ільїн, В. Янів, Я. Ярема підносять проблему релігії та релігійного виховання як шлях до духовного оновлення з етнопсихологічного боку та в культурно-історичних вимірах [13–16]. Заслуговують на увагу погляди видатного українського педагога Г. Ващенко на проблему духовності. Це, перш за все, Бог і Батьківщина [17–18]. Вихованню християнських моральних цінностей як концептуальних засад формування духовності особистості приділяє увагу О. Сухомлинська, Т. Путківська, Л. Пролєєв [19–21].

Найосвіченішою верствою суспільства було духовенство. Про них уклалися зібрання – патерики. Оповідання “Києво-Печерського Патерика” використовують поетику життя, тобто біографію того чи іншого ченця, і поетику легенди. Серед редакцій названої збірки визначаються Арсенівська 1406 р., Касянівська 1460–1462 рр. Патерик – це зібрання повчальних оповідань про отців церкви. Біографічне оповідання мало в нашій літературі свою історію та свій розвиток. У процесі формування українського етносу світоглядні функції в суспільстві виконувала, насамперед, релігія. Релігійні уявлення накладали свій відбиток на естетичні смаки й морально-етичні уподобання, впливали на жанрову структуру художньої культури. Головними культурними осередками були монастирі, церкви. У них зосереджувались освічені люди, велося літописання, переписувалися й перекладалися книги. Найбільш освіченим в Україні на той час було духовенство, в руках якого зосереджувалися школи. Зупинимося на характеристиці деяких з них. Це були школи грамоти, монастирські школи, братські школи. Найпочесніше місце в них займали заняття з традиційного монументального малярства, яке ставило за мету навчити розписувати церкви канонічними сюжетами, іконостаси, іконописи, в яких було б втілено душу українського народу, його національну свідомість, глибину сприйняття християнської віри, силу та мудрість традицій.

Ще до прийняття християнства Київська Україна-Русь мала язичницькі школи грамоти, які задовольняли потреби держави в грамотних людях та поширенні писемності. Досить високою була грамотність не тільки киян, а й усіх першоукраїнців, бо писемність, освіта, загальна культура та духовність сприяли еволюційному процесові виховання підростаючого покоління. Такі грандіозні досягнення об’єктивно впливали на розвиток школи, освіти й народно-педагогічних уявлень різних верств населення.

Краще, ніж у школах грамоти, було поставлене навчання в монастирських школах. Вони створювалися при монастирях, великих соборах і поділялися на зовнішні та внутрішні. У перших навчалися миряни, а в других – майбутні ченці, священнослужителі. Вивчалось “сім вільних мистецтв” – класичний середньовічний підхід до школи, що мав прямий і безпосередній зв’язок з надбанням античної освіти. Монастирські школи Русі значно випередили європейські країни, побудувавши навчання й виховання своїх учнів (слухачів) у раціонально-практичному ключі. У Києво-Печерській монастирській школі, наприклад, навчання здійснювалося ме-

тодами систематичних настанов, повчань з окремих тем християнського вчення, після чого Феодосій і його найбільш освічені помічники проводили обговорення.

Під церковною опікою гуртувалися братські школи, розвивалися письменство й мистецтво. Уже на початку XIX ст. визначалися два типи шкіл: нижчі школи грамоти й елементарні школи “учіння книжного”. Нижчі школи грамоти здебільшого відкривалися при церквах, а також утримувалися світськими людьми. У нижчих школах діти навчалися за спрощеним 32 буквеним алфавітом, використовуючи Євангеліє, Псалтир, молитослів, Апостол та інші богослужбні книги. Розшифровка учнівських грамот показує, що навчання розпочиналося з вивчення азбуки-буквиці. Учні заучували 53 склади: ба, оа, га, бе, не, ге та ін. Спочатку останні вивчалися повторенням за вчителем, потім виконували вправи на навощених нашептах, а пізніше на твердій березовій корі, згодом училися читати спеціальні навчальні тексти.

У монастирі було створено умови для розвитку творчості таких видатних діячів давньоруської культури, як: історик Нестор, художник Алімпій, лікар Агапій. Завдяки талановитим церковним художникам маємо такі багатопланові за сюжетом ікони, як: “Страсті Христові”, “Страшний суд”, “Різдво Христове”, “Жертвоприношення Авраама”, “Архангел Мисаїл”, “Юрій – змієборець”, “Покрова” та ін. З-під пензля іконописців виходили твори, співзвучні часові й середовищу, якому вони призначалися. Вони наслідували традиційну іконографію й одночасно подавали власну інтерпретацію твору. Слід також сказати, що першу жіночу школу в Європі в 1086 р. при Київському Андріївському монастирі заснувала Анна, онука Ярослава Мудрого. Прийняття християнства, утвердження єдиної церкви сприяло створенню першої вітчизняної системи народної освіти, до якої увійшли школи грамоти, монастирські школи та школи “учіння книжного” при княжих дворах. Аналіз здобутків Київської Русі в галузі освіти XI – першої половини XIII ст. утверджує формування гуманістичної педагогіки, яка стала вершиною європейської педагогічної культури. Суть її зводилася до таких ідей, концепцій, принципів:

- вчити дітей любові, людяності, творінню добра, працьовитості, поваги до людей, постійного навчання, міцного запам’ятовування і створення раніше вивченого, виявлення самостійності в навчанні (Володимир Мономах);

- верховенство розуму над почуттям (Климент Смолятич, Данило Заточник, митрополит Никифор);

- джерелом добра та зла є життєвий досвід і розум людини (Кирило Туровський);

- некористолюбства, засудження примхливості (Климент Смолятич);

– усунення соціальних суперечностей між бідними й багатими шляхом прищеплення молоді християнської моралі, загальної любові та взаємного всепрощення (Ізборник Святослава 1076 р.);

– єдності рідної землі, її захисту від ворогів, безкорисливого служіння Батьківщині (Володимир Мономах – “Довчання”, Нестор – “Повість врем’яних літ”, “Слово про похід Ігоря”);

– свідомого засвоєння знань, “коли читаєш, не квапся переходити до іншого розділу, але задумайся, про що говорять книги” (Ізборник Святослава 1076 р.);

– наставницької ролі книги – “Велика – бо користь буває чоловікові від науки книжної, бо книги вказують нам і навчають нас, як іти шляхом покаєння і мудрості, і стриманість здобуємо із слів книжних” (Нестор – “Повість врем’яних літ”).

На фоні духовної культури українського народу виділяється постать визначного церковного й культурного діяча, теолога та реформатора, вченого й організатора української вищої школи Петра Могили (1597–1647 рр.). Він був нащадком молдавської княжої династії, спорідненої з українськими й польськими аристократичними родами.

Петро Могила виховувався в Україні під керівництвом учителів Львівської братської школи. Вищу освіту здобув у Західній Європі, де студював теологію. Як архімандрит Києво-Печерської лаври, він 1627 р. був висвячений на єпископа у Львові, потім протягом чотирнадцяти років перебував на посаді київського митрополита. Його діяльність охоплює широкі сфери церковного й культурного життя того періоду історії України, який по праву можна назвати Могилянською добою. Він є автором ряду книг (“Євангеліє учительне”, 1616 р., “Анфологійон”, 1636 р.), численних полемічних проповідей.

П. Могила, будучи архімандритом Києво-Печерського монастиря, у 1629 р. склав “Літургаріон, або Служебник”, в якому подано текст літургії та інших молитов, обрядових звичаїв, властивих тільки українській церкві. Разом з ігуменом цього ж монастиря І. Трохимовичем П. Могила був співавтором епохального твору цієї доби “Православне ісповідання віри”. Цей Катехізіс подає основи віри православної церкви, очищеної від чужих впливів. За проведену роботу П. Могила був нагороджений ступенем доктора богословських наук. Цей твір був поширений також і серед неправославних християнських аналогів, а в Україні залишився єдиним підручником у навчанні віри аж до XIX ст. Крім того, П. Могила був автором “Требника”, в якому описано порядок богослужінь, пов’язаних з різними обставинами: на випадок недуги, неврожаю, посвячення нової хати тощо.

П. Могила доклав багато зусиль для піднесення Київського Богоявленського братства. Він провів реформу Київської братської школи на зразок західноєвропейських колегій, і з того часу вона стала називатися Києво-Могилянською академією. Навколо академії він згуртував визначних учених-теологів. Столицю України Київ називали тоді Могилянськими

Атенами. За рахунок прибутків монастирів організував перебудову церкви Київської Софії і Спаса та провів розкопки руїн Десятинної церкви.

Освіта й шкільництво в Україні тісно пов'язані з розвитком друкарської справи. Епохальний винахід друку в Європі започаткував німецький винахідник Й. Гутенберг, який у 40-х рр. XV ст. розробив технологію друкарського процесу. Він винайшов спосіб виготовлення друкарських форм із застосуванням рухомих літер і сконструював друкарський прес. Цей винахід швидко поширився на всі країни Західної Європи. В XV ст. перші друкарні виникають у великих слов'янських містах – Празі та Кракові, а з початком XVI ст. – на українсько-білоруських та литовських землях. Точна дата початку книгодрукування на українських землях нам невідома. Дослідники тривалий час дотримувалися думки, що першою друкованою книгою був “Апостол”, виданий у Львові Іваном Федоровим у 1574 р. Разом із Петром Мстиславцем вони заснували у 1564 р. друкарню в Москві, де видали “Апостол”, а в 1565 р. “Часовник” для церковних потреб. Однак діяльність першодрукарів у Москві тривала недовго. Переслідувані владою світською та духовною, вони змушені були виїхати у Велике Князівство Литовське.

Тут, у маєтку литовського гетьмана Г. Ходкевича, нащадка давнього українського роду, в м. Заблудові друкарі видали в 1568–1569 рр. “Євангеліє учительне” і “Псалтир”. Після того їх шляхи розійшлися: Петро Мстиславець переїхав до Вільна та з допомогою міщан Кузьми й Луки Мамоничів відкрив друкарню, де було видано “Євангеліє” (1576 р.) і “Псалтир” (1576 р.). У свою чергу, І. Федоров у Заблудові опублікував “Псалтир з часословцем” (1570 р.). На цьому Заблудівська друкарня припинила свою діяльність. Наприкінці 1572 р. Іван Федоров переїхав до Львова – важливого на той час економічного й культурного центру України.

Тут за допомогою міщан він заснував друкарню й у 1574 р. видав “Апостол” і “Буквар”, “Азбуку”. Вихід у світ “Апостола” – знаменна подія в історії української культури. Ця книга сприяла розвитку українського письменства, яке відіграло важливу роль у захисті української національної церкви й національної справи взагалі. Наприкінці львівського видання “Апостола” І. Федоров помістив герб Львова і свій власний герб, що був своєрідним екслібрисом знаменитого друкаря. У післямові до “Букваря” він писав, що мав намір подбати і про видання інших потрібних книг. Це йому вдалося здійснити за допомогою князя К. Острозького в м. Острозі. Він надрукував “Буквар” (1578 р.) для потреб заснованої там школи, “Біблію” (1581 р.) – перше повне видання слов'янською мовою. Повернувшись до Львова в 1582 р., друкар через ряд матеріальних ускладнень не зміг продовжувати друкарсько-видавничу діяльність. Іван Федоров помер 15 грудня 1583 р. і був похований на території Онуфрійського монастиря. На його могилі вдячні львівські міщани встановили надгробок з написом: “друкованіє занедбалое обновил”. Місце поховання й надгробок не зберег-

лися, а напис дав поштовх для виникнення нових гіпотез про існування книгодрукування в Україні до Івана Федорова.

Слідом за Львівською та Острозькою друкарнями були організовані й інші, які діяли не лише в містах (Київ, Рогатин), а й у селах при монастирях (Кринос, Сірятин, Почаїв, Угерці).

Значний внесок у розвиток книгодрукування зробили С. Бузина, Т. Земка, С. Рogaля, Я. Шеліга, мандрівний друкар П. Людкевич та ін. Серед стародруків у XVI ст. з'явилися численні твори українською мовою, а також переклади з південнослов'янських оригінальних творів. Визначною пам'яткою перекладної літератури є "Пересопницьке євангеліє", перекладене з болгарської мови на слов'яно-руську Михайлом Вагилевичем із Сянока (1556–1561 рр.). Ця книга знаменита тим, що вона є найкращим зразком української мови того часу й особливо славиться своїм винятковим мистецьким оформленням.

Висновки. Таким чином, нами охарактеризовано освітні центри, які гуртувалися навколо церков, монастирів та інших культових споруд. Це були високодуховні осередки, які несли в маси освіту, виховання. Духовні отці виступали не тільки меценатами, а дуже часто брали активну участь в організації навчального процесу – були викладачами, створювали підручники та інші просвітницькі речі. Люди тягнулися до церкви, довіряючи слову її проповідників, і в цій вірі виховували своїх дітей. Суспільство стало морально здоровішим, гуманнішим. І в цьому пріоритетну роль відіграла церква.

Література

1. Дорошенко Д.І. Нарис історії України / Д.І. Дорошенко. – Л., 1991. – 317 с.
2. Крип'якевич І.П. Історія України / І.П. Крип'якевич. – Л., 1990. – 249 с.
3. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К., 1990. – 192 с.
4. Дерево пам'яті / [упоряд. В.О. Шевчук]. – К. : Веселка, 1990. – Вип. 1. – 607 с.
5. Історія української культури / [за заг. ред. І.П. Крип'якевича]. – К. : Либідь, 1994. – 656 с.
6. Лотоцький А. Історія України / А. Лотоцький. – Івано-Франківськ : Просвіта, 1993. – 256 с.
7. Зеньковский В.В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии / В.В. Зеньковский. – М., 1993. – 223 с.
8. Шестун Е.В. Православные традиции духовно-нравственного становления человека (историко-теоретический аспект) : дис. ... д-ра пед. наук / Е.В. Шестун. – СПб., 2006. – 386 с.
9. Євнух М.Б. Педагогіка в світлі християнського вчення / М.Б. Євнух, Т.Д. Тхоржевська // Україна на порозі третього тисячоліття: духовність, наука, освіта, культура : матер. III Міжнар. Церковно-світської конф. – Тернопіль : Свято-Успенська почаївська Лавра, 1998. – С. 135–138.

10. Євнух М.Б. Питання християнського виховання дітей і молоді в історії педагогіки / М.Б. Євнух, Т.Д. Тхоржевська // Заповідь нову даю вам: “Любіть один одного” (Іоан, 13-14) : матер. Всеукр. християнської Асамблеї. – К., 1998. – С. 34–38.
11. Тхоржевська Т.Д. Православне виховання в історії педагогіки України : монографія / Т.Д. Тхоржевська. – К. : Купріянова, 2005. – 411 с.
12. Тхоржевська Т.Д. Розвиток теорії та практики виховання дітей на засадах православної моралі в історії педагогіки України : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Т.Д. Тхоржевська. – К., 2005. – 493 с.
13. Вишневський О. Релігія і деякі проблеми релігійного виховання в школах / О. Вишневський // Рідна школа. – 1999. – № 4. – С. 3–7.
14. Ильин И.А. Путь духовного обновления / И.А. Ильин. – М. : АСТ, 2003. – 366 с.
15. Янів В. Релігійність українців з етнопсихологічного погляду / В. Янів // Основа. – 1998. – № 30. – С. 154–162.
16. Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних вимірах / Я. Ярема // Перший педагогічний конгрес у Львові (1935) : тези, висловлювання, ідеї (до 70-річчя з часу проведення). – Л. : ЛНУ, 2005. – С. 17–18.
17. Ващенко Г. Виховний ідеал : підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – Т. I. – 192 с.
18. Ващенко Г.Г. Виховання волі і характеру : підручник для педагогів / Г.Г. Ващенко. – К. : Школяр, 1999. – 385 с.
19. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей / О.В. Сухомлинська // Цінності християнської культури як фактор морально-естетичного формування особистості. – К., 2002. – 253 с.
20. Путківська Т. Патріотизм у системі морально-духовних цінностей сучасного школяра / Т. Путківська // Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах : матер. звітної наук.-практ. конф. – К., 1999. – С. 20–25.
21. Пролеев С. Духовность и бытие человека / С. Пролеев // Вопросы философии. – 1996. – № 2. – С. 17–21.

ПРИХОДЬКО Г.І.

**ОРИГІНАЛЬНА СИСТЕМА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ
УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ А.Г. ГОТАЛОВА-ГОТЛІБА
(ПОЧАТОК ХХ ст.)**

Фізичне виховання учнівської молоді є невід’ємною складовою середньої освіти України. Але в умовах сьогодення, коли здоров’я підростаючого покоління потребує дуже серйозної уваги, ця система не здатна задовольнити вимоги суспільства та потребує суттєвого вдосконалення. Чис-